

LA DANSA, FACTOR DE PROMOCIÓ ETICO-MORAL EN ADOLESCENTS MARGINATS

**Napoleón Murcia Peña,
Luis Guillermo Jaramillo E.**

*Departament d'Acció física humana.
Universitat de Caldas.
Manizales, Colòmbia*

Paraules clau:

dansa, moral, marginació, educació,
adolescència.

Resum

El text presenta els resultats de la investigació "La dansa i la promoció eticomoral en adolescents marginats" desenvolupada per Murcia, Jaramillo i Castro (1997) en un sector de la Ciutat de Manizales, que van acudir a un disseny etnogràfic per tractar qualitativament els elements propis de l'ètica i la moral que promovia la dansa, en ser considerada com a factor influent en la quotidianitat dels adolescents marginats.

En les troballes es destaquen dos grans components que asseguren aquesta disciplina com a esfera important de tractament en els processos de comprensió de la cultura d'aquests joves. Aquests són: en primer lloc, l'*imaginari* del jove adolescent, el qual es mou entre allò que el jove vol arribar a ser, utilitzant com a pretext la dansa, allò que la societat l'imposa, o l'haver de ser i el que, des de la seva perspectiva, pot arribar a ser. Aquests elements que determinen la moral i l'ètica dels joves adolescents són profundament influïts per la pràctica de la dansa. I en segon lloc el *sentit* que aquests joves troben en la dansa en aquest complex món del seu imaginari, que porta al fet que l'assumeixin com a mitjà d'expressió, de comunicació, de promoció comunitària, d'utilització del temps lliure, com a exercici espiritual, com a mitjà de socialització i com a agent educatiu.

La pregunta per l'enfocament

El primer pas en una investigació de qualsevol mena és la definició de l'àrea problemàtica, però posteriorment sorgeixen diferents possibilitats d'emprendre-la; aquesta es podria considerar tenint com a base les ciències *empíricoanalítiques*, que assumeixen l'explicació dels fenòmens des de la descripció de les causes o conseqüències i les seves relacions, és a dir, des de

Abstract

The text presents the results of the research on "dance and the moral ethical promotion in non-integrated young people", carried out by Murcia, Jaramillo and Castro (1997) in a district in the city of Manizales, who had recourse to an ethnographical design to treat qualitatively the elements peculiar to the ethics and morals that dance promotes, being considered as an influential factor in the day-to-day life of non-integrated young people.

In the discoveries we emphasise two important components that ensure this discipline as an important field of treatment in the process of understanding of the culture of these young people, which are: in the first place, the imagination of the adolescent, which moves between that the young person wants to become, using dance as a pretext, what society imposes on them or what should be, and what from their point of view could become. These elements which determine the moral and the ethics of young adolescents, are deeply influenced by the practice of dance. And in the second place, the feeling that these young people find in dance in the complex world of their imagination, which leads them to assume as a medium of expression, of communication, of communal promotion, of the use of free time, as a spiritual exercise, as a means of socialisation and as an educative agent.

l'exploració de les seves lleis i teories per dominar la naturalesa (Habermas, 1978). També es podia emprendre des de l'òptica de les ciències que cerquen millor un *interès emancipador*, perquè el coneixement dinamitza els subjectes en el reconeixement de la seva problemàtica i en la participació per a la seva solució sistemàtica, cas en el qual estariem, des de la taxonomia d'Habermas (op. cit.) enfront de les ciències *critico-socials*. Però, en revisar les característiques de la dansa com a fenomen bàsicament cultural, fonamentat en la relació entre els subjectes i en entendre que la millor manera de trobar-ne els fonaments és en la *comprensió dels processos comunicatius dels subjectes que dansen i en la ubicació d'aquests en la tradició i la història*; el grup va considerar que l'àrea problemàtica s'ha d'estudiar des de les *ciències històrico hermenèutiques*, l'interès fonamental de les quals es fonamenta en la construcció i reconstrucció d'identitats socioculturals (interès pràctic, segons Habermas) per, des d'aquesta comprensió estructural, poder suggerir accions futures. (1)

Aquest enfocament s'ubica en les investigacions anomenades *qualitatives* que són, en realitat, una resposta als procediments d'investigació basats únicament en els mètodes racionalistes i experimentals. És l'espai atorgat a les anomenades "ciències de l'esperit", impulsades per les tendències filosòfiques que s'oposen al fet que els humans i llurs comportaments siguin tractats només com a coses quantificables.

És important ressaltar grans filòsofs que van fer les seves aportacions en aquest procés de reconeixement com ara Dilthey, Weber, Habermas, Gadamer i els filòsofs del llenguatge, entre ells Wittgenstein, en les segones produccions, J. Searle, Austin, Grisse, Benveniste, entre d'altres.

L'enfocament *historicohermenèutic* s'ubica així en aquells processos d'investigació que pretenen *comprendre una realitat sociocultural des de les relacions de significat que es produeixen en aquesta realitat*.

La pregunta pel mètode d'investigació

Un cop definit l'enfocament hauríem d'utilitzar un mètode qualitatiu que permeti la comprensió d'una realitat sociocultural *des de les relacions de significat que els subjectes d'aquesta realitat atorguen a les seves accions i interaccions*, és a dir, un disseny que es fonamenti en l'anàlisi de la posició realitzadora del subjecte que es comuniqui, o sigui, des de la posició "performativa del subjecte investigador, que no es limita a dir com són les coses que es fan o es diuen, sinó que, pel contrari, tracta de comprendre allò que aquestes volen

significar"; (Habermas, op. cit. 1985). Per això calgué acudir a *l'etnografia com a la descripció, interpretació i comprensió de l'estil de vida d'un grup de persones que comparteixen situacions vivencials similars o que "estan habituades a viure juntes"*.

Aquesta percepció d'etnografia supera les que tan sols intenten descriure els esdeveniments socioculturals, sense observar més enllà del reflex de l'objecte i cerca esbrinar millor el que hi ha jaent sota aquesta manifestació (ja sigui acció o interacció) per tal d'intentar comprendre-la.

La consideració anterior es fa possible en aquest procés de recerca de sentit de les manifestacions culturals, per a la qual cosa l'investigador cal que es mogui entre el concepte alternatiu aconseguit en el *rastreigs teòrics* i el concepte empíric, aconseguit en la *interacció amb el fenomen*; és, com diu Habermas (op. cit. 1985) "prescindir d'aquella posició privilegiada de l'observador i involucrar-se en els tractes sobre sentit i validesa de les manifestacions" (pàg. 39).

La pregunta pel procés d'investigació

En el disseny pròpiament dit, la investigació es va desenvolupar abordant l'àrea problemàtica des dels moments següents, tots ells propis de la investigació etnogràfica i definits pel grup d'investigació a partir de la perspectiva de Suárez (1996), Martínez (1982, 1993), Mariño (1991), Angruera (1988), Bonilla, Barbosa i Manchola (1995), Bonilla i Rodríguez (1991), Briones (1988, 1996), Ericksin (1992), Hammersley i Atkinson (1994), Murcia (1996) i Rockwell (1991).

Primer moment. Preconfiguració de la realitat

En aquest moment es va pretendre un apropament als possibles grups subjectes d'investigació, tenint en compte les nocions de *contacte* assumides per Tylor i Bogdam 1993. Per això es va estructurar una guia de treball inicial, en la qual es van reconèixer les accions observades en les realitats culturals del fenomen i els rastreigs teòrics que ajudarien a ampliar el marc de referència de l'àrea problemàtica.

Des d'aquests elements reconeguts en el *contacte*, es van determinar les *precategories* investigatives, és a dir, una espècie de primera forma possible de concebre la realitat a investigar configurada des de la mateixa realitat. El que en llenguatge positivista d'investigació es consideren com a variables, extractades des de l'"a priori" conceptual o apropament merament teòric a l'objecte.

La *guia* considerada en el treball d'investigació va ser la següent:

1. Llocs d'observació
Cases de cultura del barri Solferino i centres de pràctica d'altres grups de dansa en el barri.
2. Nombre d'observacions
Dos moments d'observació en cada espai localitzat.
3. Elements d'observació
Qualsevol manifestació comunicativa dels grups.
4. *Guia* de recerca teòrica
Un cop aplicada aquesta *guia* es van aconseguir unes *precategories*, les quals van ser:

Elements de la moral del jove

- Cooperació (ajut, unió, amistats, compromís amb el grup)
- Comportaments positius (liderat, alegria, creativitat, responsabilitat)
- Comportament negatiu (són violents, agressius)
- Accessibilitat (puntualitat, relació espontània, desig de participació, bona disposició, negocien i compleixen regles)

Influència de la dansa en el comportament moral

- Millora les relacions
- Millora l'autoimatge
- Promou la disciplina

Segon moment. La configuració de la realitat

Un cop definides les possibles categories per investigar i els referents teòrics aconseguits mitjançant l'ampliació del marc de referència (perspectiva inductiva i deductiva), es va procedir a complementar *el projecte amb el procés metodològic* que va assumir els components següents:

L'enunciat del problema

Atès que la dansa és una expressió natural en l'ésser humà i que ha representat històricament formes de comunicació entre els subjectes, ja com a esferes mítiques ja com a expressió davant del mateix subjecte i la societat; es fa evident la necessitat de realitzar una aproximació a la naturalesa social de la dansa en allò que té a veure amb les valors i les normes que promou en els joves adolescents. En aquest sentit es pretén

comprendre la influència de la dansa en el comportament moral del jove marginat.

Els objectius

General:

- Determinar la influència de la dansa en la promoció ètica moral dels joves adolescents del barri Solferino.

Específics:

- Cercar els elements que defineixen el comportament moral dels joves.
- Precisar la influència de la dansa en la caracterització d'aquesta moral.
- Definir el sentit que els adolescents troben en les normes i valors morals que existeixen en aquesta comunitat.

Les preguntes investigatives

(L'opció d'orientació a partir de la preconfiguració)

- Quins elements defineixen el comportament moral del jove adolescent?
- Quines són les característiques d'aquest comportament moral?
- Com influeix la dansa en el comportament moral?
- Quin sentit troben els adolescents a les normes i valors morals de la seva comunitat?

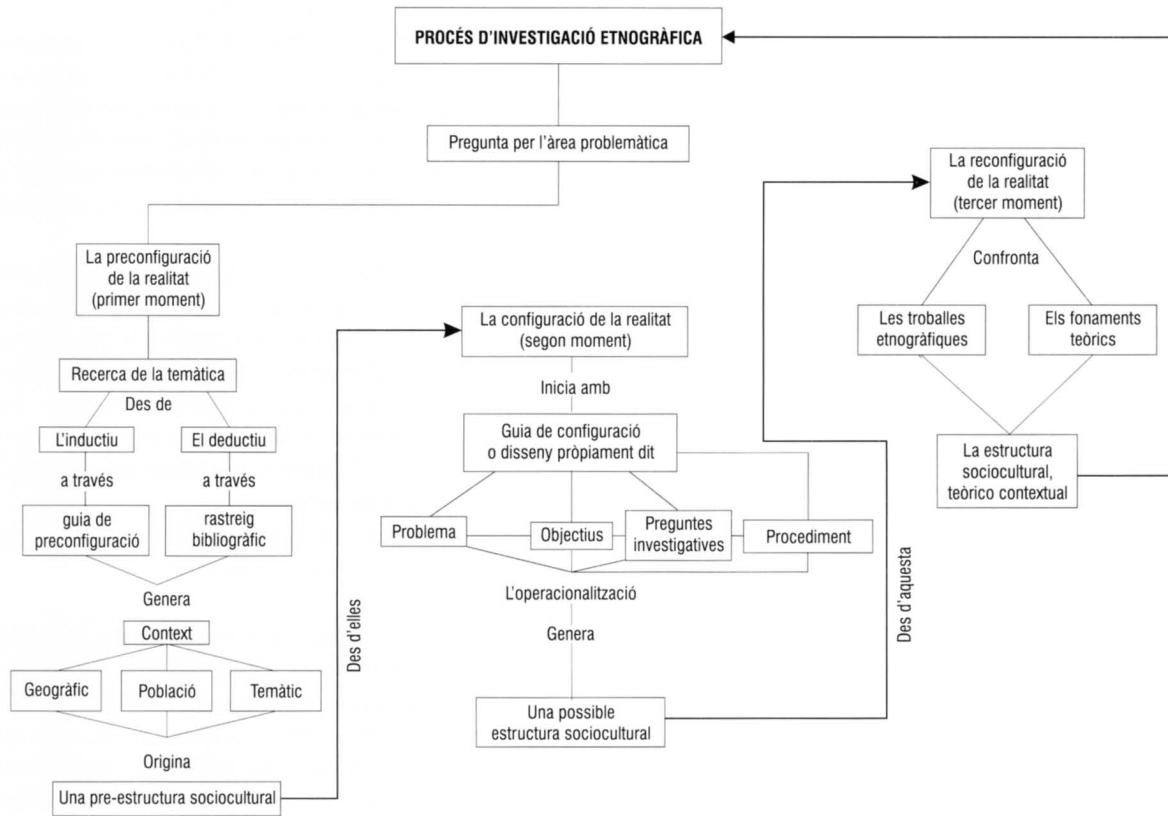
Població:

La població va ser composta pels joves pertanyents als grups de dansa formats al barri Solferino. Es consideren grups formats, en aquesta investigació, aquells que feia no menys d'un any que estaven funcionant organitzadament com a tals.

Informants: en la investigació etnogràfica cal informants claus, redimensionant així la noció de població mostra donada en la investigació positivista, per tant, els informants considerats en la investigació van ser cinc subjectes pertanyents a cada grup de dansa classificat, tres famílies i dos líders comunals del sector.

El procediment d'investigació

Es refereix a les passes que es seguiran en l'operacionalització de la investigació, que foren: 1. Contacte directe amb els grups a través de presentacions diverses. 2. Recerca de mecanismes de vinculació comunitària. 3. Inserció. 4. Detecció

Quadre 1. Procés d'investigació etnogràfica.

d'informants. 5. Recollida de la informació. 6. Talls en la recollida. 7. Processament de la informació. Cal reconèixer que les passes que s'han formulat aquí no es van seguir de manera seguida ni lineal, ja que l'una podia involucrar l'altra o ampliar-la (veure Murcia, Jaramillo i Castro, 1997).

Les tècniques i instruments

Les utilitzades en el procés d'investigació van ser: l'entrevista amb profunditat i l'observació, amb les variable pròpies de la investigació etnogràfica caracteritzades per Murcia, Jaramillo i Castro (op. cit.).

El processament de la informació

Es va dur a terme seguint els procediments manuals exposats per aquests autors i per Tylor i Bogdan (1993).

Tercer moment: reconfiguració de la realitat

Des de la informació processada es va passar a determinar quins eren els elements o categories que mostraven la informació recollida, que van ser ubicats en el quadre "l'estructura sociocultural" (el quadre de l'estructura es presentarà posteriorment). Cadascuna de les categories definides fou sotmesa al rigor de l'anàlisi per part dels investigadors per cercar les respostes als interrogants formulats en la investigació. Per això vam acudir a visualitzar les categories des de tres perspectives, que són: *les referències etnogràfiques* plasmades en els diaris de camp i en les explicacions dels subjectes investigats, *les apreciacions de significat* d'aquestes dades per als investigadors i *les referències teòriques* de cadascuna de les categories en funció de la seva significació. El procés d'investigació desenvolupat es pot representar en el quadre 1.

Troballes aconseguides en el procés d'investigació (De la realitat configurada a la reconfiguració d'aquesta realitat)

És només mitjançant un ampli i profund procés de reflexió analítica al voltant dels signes descoberts que hom arriba a la comprensió del que veritablement signifiquen les pràctiques culturals, és a dir, accedeix a allò simbòlic d'elles. Àdhuc, és la relació interactiva amb el subjecte, el que fa possible la comprensió dels sistemes simbòlics de les diferents comunitats. Això és previst per Savater (1997) en assumir que la funció de l'educació és la formació d'allò humà del subjecte i que això humà es precisa des del reconeixement de l'altre subjecte.

La recerca de relacions possibles en el projecte "la dansa i la promoció eticomoral" va permetre trobar-nos amb l'imaginari del jove adolescent marginal, com a primera categoria d'anàlisi que defineix el seu comportament moral. Aquest imaginari, caracteritzat per la lluita i el desig permanent de superació assumeix en la dansa una possibilitat expressiva, en la mesura en què promou en sí mateixa formes diferents de comunicació i de projecció, essent alhora un vehicle de somnis, emocions i sentiments que fa possible la trobada amb un projecte tangible i evident relacionat amb la seva realitat; una realitat conformada per les veritats veritables i per les altres veritats (Nicolàs Buenaventura, 1995), per aquelles veritats no inajornables creades per la cultura i que defineixen la subsistència humana (un sostre, una llar, un vestit, un menjar) i per aquelles altres veritats que s'admeten en l'interior de les llars del joves marginats, que configuren la transmissió cultural dels mites i les llegendes; perquè fins i tot en les seves condicions desfavorables de vida, els adolescents veuen en llurs pares i avis la base d'aquest llegat cultural de somnis i històries.

Igualment l'anàlisi d'aquesta realitat ens va permetre la trobada amb la segona categoria: *sentit que ells trobaven en la dansa*, en aquell espai possible de promoció eticomoral. Un sentit que va deixar entreveure els beneficis de la pràctica de la dansa, assumits directament des dels qui estaven essent influïts pels processos de formació en aquesta esfera.

En el marc d'aquestes categories sorgeix la *realitat*, la qual els defineix l'*haver de ser*, d'acord amb les diverses variables del seu entorn i amb els espais de trobada afavorits per la dansa; però també és una realitat que deixa entreveure l'*ésser* del jove, com una posició de subjectivitat als requeriments normatius de la societat, on cadascú és protagonista dels seus comportaments, sorgits com un component intrínsec de la dansa. Per exemple, el fet que la dansa els permeti ser lliures en l'expressió de la seva subjectivitat fa que posseeixin una

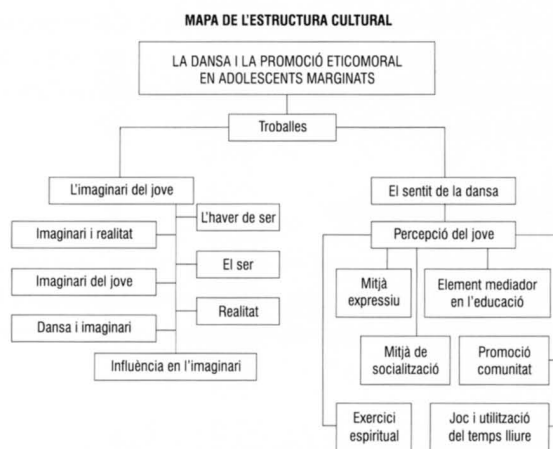
manera particular de veure el món normatiu que els està encasellant en una moral heterònoma.

La dansa vista pels joves com a mitjà d'expressió i comunicació entre els seus integrants i alhora com a possibilitat de socialització és també categoritzada com a un *exercici espiritual*, i és empresa no només des del pla corporal i físic sinó espiritual i transcendent, que fa que el jove descarregui les seves emocions i enforteixi el seu caràcter en el pla de la consciència i el pensament.

En darrer lloc, els joves veuen en la dansa un *mitjà per promocionar la seva comunitat*, és a dir, assumeixen la necessitat de mostrar en l'exterior del barri les coses bones que aquest posseeix, ja que "*no tot és dolent a Solferino*", com ells mateixos ho expressen: existeixen joves que es volen superar i de fet, lluiten permanentment i incansable per aconseguir-ho i existeixen nens que només volen que se'ls permeti jugar, que se'ls doni la possibilitat de ser nens.

Els elements anteriors els podem observar en el mapa estructural que presentem en el quadre 2.

Atès que en la investigació etnogràfica els components d'una estructura no tenen significació en ser vistos fora d'ella, ja que no representen la realitat total del fenomen; en aquest article es presenta la reconfiguració de quatre subcategories que van ser seleccionades a l'atzar de cadascuna de les grans categories trobades. Tanmateix per poder apreciar l'anàlisi total de l'estructura sociocultural trobada,

Quadre 2. Mapa de l'estructuralitat.

així com la resta de components d'aquesta i d'altres experiències d'investigació etnogràfica, hom suggereix anar al text *"la dansa en l'imaginari del jove marginal"* (Murcia, Jaramillo i Castro (1997).

La realitat

"Els nens deixen de ser nens"

La vida en les zones urbanes marginals són el reflex evident de la discriminació social i de l'abandonament estatal, realitat que han d'assumir i, de fet, assumeixen els joves que estan subjectes a compartir aquesta realitat.

La seva característica principal, en un escenari on l'imaginari del jove està influït per la violència, l'atur, la intolerància i la injustícia, és el fet que coneixen la seva realitat i l'analitzen des d'òptiques bàsicament crítiques, prenent posicions que reclamen un lloc a la societat, posicions que exigeixen un reconeixement social, que demanen una oportunitat. Respecte d'això un jove comenta: *"En el barri hi ha drogaaddicció, atur, hi ha maltractaments, als vells les famílies els aïllaven. Hi ha maltractaments infantils amb mares que per anar a treballar deixen els seus fills tancats a les cases. Hi ha molta inseguretat i el que més em dol és que els nens deixen de ser nens als cinc anys. Un nen de Solferino, que hauria d'estar agafant el seu carretó per jugar, l'està canviant per una navalla, per provar per primer cop la marihuana, per agafar una arma i sentir-se important, per voler pertànyer a una banda que té fama. S'estan convertint en adults... això és perquè en les seves llars no hi estan vivint bé... el pare maltracta la mare i no els donen mai amor sinó violència i surt al carrer i veu la mateixa violència, droga. Aleshores, què aprendrà?"*.

L'anàlisi es perfila des de dues òptiques: d'un costat l'airada visió crítica cap a l'Estat, per no oferir oportunitats dignes als pares, els quals, a més de veure's obligats a abandonar els seus fills, són font de males influències per a la formació moral del nen i, d'altra, la dura crítica feta als pares per la irresponsabilitat enfront del desenvolupament del seu rol com a pares.

En un panorama amb aquestes característiques resulta estrany trobar que els joves que pertanyen als grups de dansa posseeixin aquesta perspectiva d'anàlisi crítica enfront del seu grup social, posseeixin la capacitat de "mourer's en la maduresa moderna" com ho referència Tamayo i Martínez (1996, pàg. 15 en citar a Couzens). "Però no n'hi ha prou amb ser moderns, cal moure'ns en la maduresa que consisteix... no només en una actitud heroica sinó també en una posició irònica cap a la situació present d'un mateix... acti-

tud irònica, és un abandonament de la tradicional seriositat mentre es manté el compromís actiu amb les preocupacions del present...". Resulta estrany, a més, per tal com les característiques culturals del mitjà en què s'aixequen aquests joves no ha afavorit influència positiva en la formació del seu imaginari. O potser serà que aquesta influència prové del seu treball en grups de dansa i del suport que hi troben per superar-se?

Estranya actitud si s'analitza l'ambient de la seva història sociocultural, el qual ha afavorit diferents formes de *subjecció ètica*: el poder de la heteroètica cristiana, el poder dels reglaments familiars i escolars, el poder de la política, el poder del grup de sicaris, el poder del terror. Un terror que es reflecteix en el relat anterior de com els nens deixen de ser nens per aventurar-se en les bandes com a forma de supervivència i mort i que s'assimila conscientment en els joves marginals, fins al punt de ser un impulsor de la idea de superació, per arribar a superar-ho. *"El que m'ha mogut a introduir-me en el grup de dansa és veure la nostra gent en una degeneració social molt gran, veure els joves els meus amics, veure nois caure a les cantonades perquè els maten els sicaris..."* (jove del grup de danses de la casa de la cultura).

És veritat que els processos educatius han plantejat i estan plantejant una ètica des de l'exterioritat, ja sigui des dels manuals o des de les normes aïllades del seu context vital i social, tal i com ho afirma Tamayo i Martínez (1996) quan es refereix a la subjecció ètica. És evident, a més, que el mateix individu en ser i pertànyer a una xarxa social està marcat i determinat per un poder extern d'imposició i por; per un poder heterònom que el vigila; però també és evident que l'home és una "forma de realitat essència oberta que, per això mateix, és constitutivament moral". (Pintor Ramos 1996, pàg. 109), ja que, en cas contrari, el jove influït per un mitjà cultural com aquest, no tindria opció de discernir entre el que és bo o dolent, entre el que li convé o no li convé.

Sembla ser que, des d'aquest relat, efectivament un dels mitjans que genera aquesta possibilitat crítica, aquesta possibilitat de projecció cap als altres, aquesta moral "prosocial"(2) és *la pertinença dels joves als grups de dansa*.

Però la visualització de la realitat es fa, a més, des de la pertinença i sentiment d'arrelament que els joves tenen pel barri, vegem: *"per a mi, quan parlen malament del barri em dol, perquè hi ha una qualitat humana excel·lent, hi ha moltes persones amables, treballadores, honrades, que tenen esperit de col·laboració. En el col·legi sempre parlen malament del barri perquè, llastimosament, sempre prenen el dolent, però qui ha enfocat allò bo del barri? Qui ha dit que hi ha grups juvenils que estan donant la cara pel barri, que*

els grups de dansa, que les mares comunitàries, que es fan torneigs esportius per inculcar el rebuig a les drogues?”.

Els joves reconeixen la discriminació social de què són objecte perquè pertanyen al barri Solferino, reconeixen les seves potencialitats i el caire com s'aproximen les anàlisis de la comunitat. Reconeixen a més en *la dansa una manera de fer tirar endavant el barri, una possibilitat educativa* que ajudaria a canviar el comportament d'aquestes comunitats i la imatge del sector.

Aquest reconeixement es precisa des de la posició també crítica del relat següent, d'un jove: *“Hi ha drogaaddictes, ‘pelados’* que són empesos pel govern; un jove sense feina i potser amb necessitat en la casa de menjar, li toca de sortir a robar, no tenen res més, se'n van i demanen una feina i han de tenir llibreta, regalar dos anys al govern i quan surten continuen sense feina”.* La percepció moral del jove és, en sí mateixa, una percepció ontològica de nosaltres mateixos, i és un diàleg de sí mateix i de la seva possibilitat en els ambients que li ofereix el mitjà, aquí no hi cap aquesta ètica de la norma universal o, potser, què és allò just o injust per aquest jove?

Creiem, juntament amb Zuleta (citada per Tamayo i Martínez op. cit. pàg. 18) que a aquests joves els costa assumir l'existència des de l'eticitat grega articulada al tot social; ja que existeix una tensió permanent entre els models socials (l'ésser) i l'impuls intern de l'haver de ser i el desig del voler ser. Hi ha aleshores poca opció per fer permeable aquesta ètica de la comunicació, del diàleg entre l'ésser, l'haver d'ésser i el voler ser a què fa referència Adela Cortina (1991) en “la justícia i solidaritat, virtuts de l'ètica comunicativa”. Tanmateix han trobat en la dansa l'única possibilitat de superar aquesta imposició normativa de la moral social.

Malgrat aquestes adversitats socials, els joves posseeixen un grau alt d'autoestima, en qualificar amb un gran optimisme el seu paper protagonista en la societat, alhora que reconeixen que la societat no valora aquest gran paper. Això es pot evidenciar en aquesta explicació d'un jove: *“En el barri hi ha molt, començant pels nens, que són el més valuós, però em dol dir-ho, perquè les mateixes persones del barri no li donen valor a res, a res del que hi ha, a res del que passa perquè ells són els qui diuen que en el barri hi ha molt males persones... però és la mateixa comunitat la que s'encarrega d'enfonsar cada dia més el barri; aleshores per a la gent no hi ha res bo, ni els nens, ni els joves, simplement tot és dolent, però per a mi, allò bo és aquest grup, els nens, la catequesi, l'escola... els nens discriminats, tendres i agressius, però nens...”.*

* “pelados” = nens. (N. del T.)

La dansa com a mitjà d'expressió

“Amb els meus moviments estic fent entendre coses que potser les meves paraules no poden dir”. Jove d'un grup de dansa.

La dansa per aquests joves és un mitjà d'expressió ja que veuen en el seu cos, en la riquesa dels seus moviments articulats a través d'ella, una bona possibilitat d'*expressió de sentits i significats*. El sentit d'alguna cosa és donat pels subjectes que viuen una realitat, per aquesta raó el sentit no és universal, sinó que cada grup o microentorn té el seu propi sentit d'acord amb la seva història cultural, o “xarxa de sentits” que ells posseeixen. Per això, l'expressió de la vida mateixa del jove es manifesta a través de la dansa, d'unes expressions travessades per una història moral, social, econòmica i cultural de qui dansa.

La dansa és una *imposició dels símbols* sobre el signe perquè com més profundament simbòlic és un art, un major nombre d'imatge suggereix, com més expressió de sentit, majors imatges projecta; totes aquestes imatges que configuren la història dels joves que dansen són projectades en un ball, en una coreografia, en una expressió de moviment rítmic.

Per aquest motiu la dansa ha romàs viva a través de la història com la paraula, i ha servit i servirà per aquells moments en què la paraula es mostra impotent per manifestar l'estat emocional i espiritual de l'home. Tenia raó Noverre citada per Lifar (op. cit. 1968, pàg. 24) quan diu “una passa, un gest, un moviment, una actitud diuen el que no es pot expressar amb res; com més interns són els sentiments que un hom vol comunicar, menys es troben les paraules amb què expressar-los”.

La dansa és també *significat* per al jove, ja que desplaça allò evident del signe, allò evident del moviment cap allò que aquest moviment vol suggerir o vol significar; per això, per als joves del barri Solferino, l'important no és la manera mecànica del ball o de la passa, és millor el que ells volen expressar amb aquella passa o amb aquell ball. És la simplicitat d'un moviment, embolicat en la complexitat d'un significat el que atorga vida a aquell moviment, així és com una jove ballarina expressa aquest sentit: *“Per a mi el fet de ballar és com expressar el que jo soc i si en aquest moment jo necessito desfogar-me, ho faig mitjançant el ball, si jo necessito dir, per exemple, que estic alegre, ho faig amb aquesta cara de satisfacció, d'alegria”.* Aquesta exclamació de desfogament reflecteix els sentiments reprimits que els joves desitgen comunicar i que ho fan a través dels espais que els ofereix la dansa de manera alegre i satisfactòria, on cada moviment és una conjugació

sintetitzada d'emocions, idees, sensacions i estats d'ànims dels qui la practiquen.

Epíleg

L'educació del tercer mil·lenni ha de, sobretot, reconèixer el context sociocultural on es genera; és a dir, estructurar-se i reestructurar-se permanentment des dels processos mateixos generats per la societat i assumits per la cultura, ha de respondre a les expectatives i interessos dels subjectes educats perquè sigui efectiva alhora que significativa i comprensiva per a qui aprèn; per tot això, l'educació que es projecti ha de tenir en compte els espais desescolaritzats, els que es converteixen en aquest moment de la història social en veritables agents educatius; ha de reconèixer i assumir aquelles veritats evidents, aquells fenòmens culturals que es presenten en les comunitats que van a ser educades.

En síntesi, qualsevol procés educatiu desenvolupat amb joves marginals tindrà sentit només quan part de la comprensió de l'imaginari d'aquests adolescents, i dintre d'aquests imaginaris la dansa juga un paper de gran transcendència, màxim quan, a més de ser considerada pels joves com un escenari ideal de socialització i de creació cultural, és un vehicle que promou la formació d'una moral autònoma, una moral de consens i d'acords això com la formació d'una veritable ètica, com a possibilitat de reflexió sobre els actes morals subjectius i intersubjectius.

Notes

- (1) Antonio DURÁN ACOSTA considera que el sentit d'un projecte no ha de fundar-se en la pretensió d'endevinar el futur sinó de anticipar-lo per aconseguir fer de les nostres utopies, possibles espais de recerca interactiva (veure Durán Acosta 1993).
- (2) LI. CARRERAS i altres, per a referir-se a aquella formació moral que té en compte l'altre en com educar en valors. Madrid, 1996.

Bibliografia

- APRENDER a investigar Módulos del 1 al 5 (1995). ICFES, ICESI, Bogotá.
- ANDER EGG, Ezequiel (1983). Técnicas de investigación social. Humanistas, Buenos Aires.
- ANGUERA ARGILAGA, María Teresa (1988). Observación en la Escuela. 4a ed.
- ANNA KISSELGOFF (1988). Danza de los Estados Unidos.
- ANTOLINES C., Rafael; GAONA, Pio Fernando (1996). Ética y educación. Aportes a la problemática sobre valores, Taula rodona, Bogotá.
- ARDILA, Rubén (1985). Psicología evolutiva. Revista latinoamericana de psicología. Bogotá.
- AUSTIN, J.L. (1982). Como hacer cosas con palabras. Trad. Carrió Rabossi. BsAs, Paidós. Buenos Aires.
- BACHELARD, Gaston (1993). La formación del espíritu científico. 19 ed. Argos, Buenos Aires.
- BOVET, Daniel (1959). Investigación Científica y progreso Humano. A: Heisemberg, Duborle. El hombre y el Átomo. Cátedra, Madrid.
- BONILLA, B. Carlos Bolívar (1992). Pedagogía y cultura física. Una mirada crítica a la educación física y el deporte. Revista Kinesis. Armenia.
- BONILLA, BARBOSA I MANCHOLA (1995). Violencia. Género y lúdica en el Fútbol. Kinesis. Armenia.
- BONILLA C. Ely, RODRÍGUEZ S., Penélope (1995). La investigación en Ciencias Sociales. Más allá del problema de los métodos. Universidad de los Andes, Bogotá.
- BRIONES, Guillermo (1981). La Formulación de problemas de investigación social. Universidad de los Andes, Bogotá.
- (1988). Métodos y técnicas avanzadas de investigación aplicadas a la educación y a las ciencias sociales. Curso de educación a distancia ICFES, Módulo 1, Bogotá.
- (1996). La investigación en el aula y en la escuela. Convenio Andrés Bello. Bogotá.
- BRONOWSKI, J. (1979). El ascenso del Hombre. Fondo educativo interamericano. Bogotá.
- BUENAVENTURA, Nicolás (1995). La importancia de hablar mierda o los hijos invisibles del tejido social. Taula rodona, Bogotá.
- BUSSU, Henry, CHALAKUIER, Claude (1987). La expresión corporal. Martínez Roca S.A.
- CAJIAO RESTREPO, Francisco (1996). Atlántida. Una aproximación al adolescente escolar colombiano. A: Revista Nómadas Núm. 4, Bogotá.
- (1991) Poder y Justicia en la escuela colombiana. FER. Bogotá.
- (1996) La piel del alma. Cuerpo, educación y cultura. Taula rodona. Bogotá.
- CAMPO, Rafael, RESTREPO, Mariluz (1993). Un modelo de seminario para estudios de Postgrado. Facultad de estudios interdisciplinarios. Universidad pontificia Javeriana. Bogotá.
- CASTAÑEDA, Elsa (1996). Los adolescentes y la escuela de final de siglo. Revista Nómadas N. 4. Bogotá.
- (1993). Colombia al filo de la oportunidad. Misión Ciencia educación y desarrollo. Colciencias. Bogotá.
- COLUJVENTUD (1996). El protagonismo Juvenil. A: Revista Nómadas Núm. 4, Bogotá. Març.
- CORTINA, Adela (1991). Ética en América Latina. Justicia y Solidaridad. Las virtudes de la ética comunicativa. A memorias VI Congreso internacional de filosofía latinoamericana. USTA, Bogotá.
- (1989) Ética mínima. Introducción a la filosofía practica. Madrid. Tecnos.
- DE ANTÓN, Julio (1982). Juventud difícil y delincuencia juvenil. Morata. Madrid.
- DE ZUBIRIA, S. Miguel (1994). Teorías contemporáneas de la cultura, Taula rodona Bogotá.
- (1995) Tratado de pedagogía conceptual, formación en valores y actitudes. Un reto a las escuelas del futuro. FAMDI. Bogotá.
- UNIVERSIDAD AUTÓNOMA (1992). Dignóstico comuna Núm. 5. Manizales.
- JUNTA ADMINISTRADORA LOCAL COMUNA (1994). Núm. 5. Caracterización de la comuna Núm. 5. Comité interinstitucional, Manizales.

- DURAN, A. José Antonio (1994). El proyecto educativo institucional. Una alternativa para el desarrollo pedagógico-cultural. Taula rodona. Bogotá.
- ERICKSON, F. (1992) Ethnographic microanalysis of interaction.
- FALS BORDA, Orlando, ANISUR, M. Rahman (1992). Acción y Conocimiento. Como romper el monopolio con Investigación Acción Participativa. Cinep, Bogotá.
- FAST, Julius (1990). El lenguaje del cuerpo, 10a. Ed. Kairos, Barcelona.
- FLOREZ, Rafael (1995). Hacia una pedagogía del conocimiento. Secretaría de Educación y Cultura. Medellín.
- GALAGALZA, Luis (1978). La interpretación de los Símbolos. F.C.E. Buenos Aires.
- GARAY DE, Adrián (1996). El rock como conformador de identidades juveniles. A Revista Nómadas. Núm. 4. Santafé de Bogotá. Març.
- GARDNER, Howar (1993). La danza. A: Kinesis Núm. 6. Bogotá.
- GORDILLO, José (1977). El niño que enseña al hombre. México.
- HABERMAS, J. (1985) Ciencias sociales reconstructivas v.s. Ciencias comprensivas. A: Ciencia moral y acción comunicativa. Pensament. Barcelona.
- (1978) Tres enfoques de Investigación en Ciencias Sociales. Comentarios a propósito de conocimiento e interés. Universidad Nacional. Bogotá.
- (1985) Ciencias Sociales Reconstructivas Versus Comprensivas en: ciencia moral y acción comunicativa. Pensament. Barcelona.
- HAMMERSLEY, M. ATKINSON, P. (1994) El acceso. A: Etnografía: métodos de investigación. Paidós, Barcelona.
- HEIZEMBERG, Doborle (1959). El hombre y el átomo. Alianza editorial, Madrid.
- HOMERO, Julio (1994). Esquema corporal. A: Revista pedagogía y motricidad humana. Núm. 1. Medellín.
- HOYOS, Guillermo (1990). Significado de la reflexión epistemológica para la Investigación acción en enfoques de investigación en ciencias sociales. Su perspectiva epistemológica y metodología. Lecturas requeridas. Módulo 1. Unidad 4. Manizales.
- HUALDE, Carlos Antonio (1991). Psicología del Joven. Ed 4a. Paulinas. Bogotá.
- HUIZINGA, Johan (1971). Homo Ludens. Alianza editorial, Madrid.
- LIFAR, Serge (1968). La danza. Tubor S.A., París.
- LONDOÑO, Alberto (1989). Danzas Colombianas. Universidad de Antioquia, Medellín.
- (1995). Baila Colombia. Universidad de Antioquia, Medellín.
- LYOTARD, J. Francois (1986). La postmodernidad. (Explicada a los niños) Gedisa. Barcelona.
- LL. CARRERAS, I ALTRES (1995). Como educar en valores. 2ª ed. Narcea S.A. de Ediciones, Madrid.
- MALAVIER, Carmen Rosa (1992). El trabajo con jóvenes una experiencia en el autocuidado de la salud. Memorias foro nacional de salud comunitaria. Bogotá.
- MARCIA B. Siegel (1988). Origen de una tradición Danza Moderna en los Estados Unidos.
- MARIÑO, Germán (Compilador) (1991). La investigación etnográfica aplicada a la educación. Dimensión Educativa. Bogotá.
- MARTÍNEZ, Miguel (1982). La psicología humanista, fundamentación epistemológica, estructura y método. México, Trillas.
- (1993). La etnografía como alternativa de investigación científica. Bogotá.
- (1993). La etnografía como una alternativa de investigación científica. Conferencia preparada para el simposio internacional de investigación científica. Santafé de Bogotá.
- MEJIA, Marco Raúl (1996). Educación y escuela en el fin de siglo. CINEP. Bogotá.
- MOCKUS, Antanas (1997). Ciudad y Educación. A: Revista Educación y ciudad. IDEP. Núm. 1. Bogotá. pàg. 6-14.
- MORIN, Edgar. Ciencia con conciencia. Barcelona, Anthropos, 1984.
- MURCIA, ÀNGEL, SÁNCHEZ, GONZÁLEZ, I NIETO (1996). Sentido de la metodología. Escuela Nueva. Tesis de grado U. Pontificia Javeriana. U. de Caldas. Manizales.
- NIETZSCHE, Federich. Ecce Homo. Cómo se llega a ser lo que se es. Madrid Alianza Editorial. s.f.
- El crepúsculo de los ídolos. Como se filosofa con el martillo. Madrid Alianza editorial. s.f.
- OSPINA, H. Luz Mary (1979). Marginalidad en Colombia. Tesis trabajo social Universidad de Caldas.
- OSSONA, Paulina (1984). La educación por la danza. Ed. Piados, España.
- PÉREZ, Ángel (1996). El pensamiento practico del profesor. Documento Maestría en educación Universidad Jeveriana, Universidad de Caldas. Manizales.
- PINTOR, R. Antonio (1996). El hecho moral en Zubiri. A: Ética y educación. Camargo y Gaona. Taula rodona. Bogotá.
- PRIETO CASTILLO, Daniel (1993). Educar con sentido. Apuntes sobre el aprendizaje. Universidad Nacional de Cuyo Mendoza, Argentina.
- RESTREPO, Rodrigo (1995). La mayéutica. Documento taller sobre los conversatorios. Universidad de Calas. Manizales.
- RESTREPO, Luis Carlos (1994). El derecho a la ternura. Dimensión educativa, Bogotá.
- ROCKWELL, Elsie (1991). Etnografía y teoría de la investigación educativa. A: Investigación etnográfica aplicada a la educación. Compilador. Germán Mariño. Dimensión educativa. Bogotá.
- RODRÍGUEZ, Francisco (1988). Técnicas de Investigación. Glencuic Illinois. EE.UU.
- ROSEMBERG, Christiana (1993). Gimnasia danza. Editorial Paidotribo, Barcelona.
- RUBIO ANGULO, Jaime (1994). Un proyecto hermenéutico para la educación contemporánea. Universidad Pontificia Javeriana, Bogotá.
- SALAZAR, A. (1949) La danza y el ballet. Breviarios. México.
- SALZER, Jacques (1984). La expresión corporal. Herder, Barcelona.
- SAVATER, Fernando (1991). Ética para amator. 13a ed. Ariel. S.A. Barcelona.
- (1996) Ética como amor propio. A: Ética y educación. Antolínez y Gaona. Taula rodona. Bogotá.
- El deber de educar.
- SCHAFF, Adam (1974). Historia y Verdad. Grijalbo. México.
- SCHNITMAN, Dora friend (1994). Nuevos paradigmas. Cultura y subjetividad. Buenos Aires, Paidós.
- SEARLE, John (1980). Actos de Habla. Madrid, Cátedra.
- SERRANO A, Fernando (1996). Observaciones sobre el consumo de rock entre jóvenes urbanos. Revista Núm. 4. Nómadas.
- SUÁREZ, S. Nelly del Carmen (1996). Etnografía Educativa. Documento Inédito. U. de Caldas.
- TEDESCO, Juan Carlos (1989). Los paradigmas de la investigación educativa. Centro internacional de investigaciones para el desarrollo (CIID) del Canadá. Contribuciones programa Flasco. Santiago de Chile.
- TYLOR, S.D., BOGDAM, R. (1993) El trabajo con datos. A: Introducción a los métodos cualitativos de investigación. Paidós, Barcelona.
- VALDÉS CORSAL, Irán i altres (1991). Introducción a la investigación científica aplicarla a la educación física y deporte. La Habana.
- VAZCO, Carlos Eduardo (1989). Tres estilos de trabajo en las ciencias sociales. Cinep. Bogotá.
- VERGARA GIRALDO, María Jenny (1980). Marginalidad social en Manizales. Tesis de grado Trabajo Social, Universidad de Caldas.